

PRIKAZI / REVIEWS

Marko Dragić
Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet
HR-21000 Split, Poljička cesta 35
mdragic@ffst.hr

VJEČNI SPOMENIK ŠIROKOBRIJEŠKOJ KULTURNOJ BAŠTINI

(Zorica Jurilj *Grabovina tilovinu pita*, Matica hrvatska Široki Brijeg, 2018., 264. str.)

Znanstvena monografija dr. sc. Zorice Jurilj poetskoga je i simboličnoga naslova *Grabovina tilovinu pita*.

Grab i tilovina rastu u Hercegovini. Grab raste u srednjoj i južnoj Europi te u jugozapadnoj Aziji. Grab je tvrdo, žilavo i visokokalorično drvo koje je otporno na vjetar i vrućine. Grab živi od 100 do 150 godina. Tilovina (negnjil, zanovijet, tila) listopadni je grm koji raste u Hercegovini, jugozapadnoj Bosni, u dolini rijeka Neretve i Cetine, srednjoj i južnoj Dalmaciji, Dubrovačkom primorju i na otocima. Tilovina naraste do tri metra visoko. Cvatnja traje 30 dana. Cvijet je sličan cvijetu žutog bagrema, a poznat je po nazivu zanovijet. Med od toga cvijeta iznimne je kvalitete. Za vrijeme Austro-Ugarske sav med od tilovine odlazio je u Carstvo.

U stolačkom kraju djevojke su preko noći pod jastuk stavljale tilovinu. Vjerovalo se da će se udati za onoga kojega budu tu noć sanjale.

U *Uvodu* autorica piše o Širokome Brijegu i uopće o Hercegovini navodeći kulturološki aspekt u povijesnom kontekstu te nastavlja pisati o hrvatskoj usmenoj književnosti ističući važnost te vrste književnosti. Prvo poglavlje *Sustav usmene književnosti* obuhvaća razvojne etape i nazivlje za usmenu književnost te sustav usmene književnosti.

Drugo poglavlje naslovljeno je *Usmene lirske pjesme*, a u njemu je riječ o svjetovnim i vjerskim usmenim lirskim pjesmama. U tom poglavlju nalaze se potpoglavlja: *Putnička pisma, Brojkavica (brojalica, broja, džotavica), Ganga, Uspavanke, Pjesme uz kolo, Narodna kola, Sadržaj pjesama, Tradicijska glazbala*.

Vjerska usmena lirika naslov je trećeg poglavlja. Zorica Jurilj na početku toga poglavlja na str. 37 piše: »Hercegovački je puk pjesmama pratio liturgijsku, crkvenu godinu. Svaki bi posao počinjao *U Ime Oca i Sina i Duha Svetoga* i na početku bi svakoga posla zamolio pomoć od Boga i Blažene Gospe. Tako je bilo i na početku pjevanja.« Autorica nadalje navodi i interpretira žanrove vjerske usmene lirike, a nakon toga su potpoglavlja: *Svete pisme, Sadržaj molitve, Svakodnevna molitva, Molitva krunice, Slavodobitna (Isusova) krunica, Sadržaj Isusove Krunice, Jutarnje molitve, Korizmene molitve, Večernje molitve, Prigodne molitve, Molitva hercegovačkih sestara franjevki, Molitva djece, Blagoslov i škropljenje, Blagoslov kuća, Blagoslov polja – misa na greblju, Blagoslovni izričaji*.

Četvrto poglavlje naslovljeno je *Usmena epska poezija*. U tom poglavlju kraći je pregled svjetske usmene epske poezije te važniji podatci o hrvatskoj usmenoj epskoj poeziji

od 1531. godine kada je Benedikt Kuripešič u svom putopisu *Itinerarium* zapisao da Hrvati u Bosni i Hercegovini puno pjevaju o junacima. Zorica Jurilj nadalje navodi golem doprinos: Hanibala Lucića (*Robinja*), Andrije Kačića Miošića (*Razgovor ugodni naroda slovinskoga*), Matije Antuna Reljkovića (*Satir iliti divji čovik*), Đure de Mateje Matijaševića, Matije Petra Katančića, Julija Bajamontija, Luke Ilića Oriovčanina, Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Gerharda Gesemanna koji je u njemačkom gradu Erlangenu otkrio tzv. *Erlangenski rukopis*, zbirku usmenih pjesama nastalih u okolici Požege. U dvadesetom stoljeću nastavljeno je zapisivanje usmenih pjesama (Nikola Andrić, Stjepan Banović, Branko Vodnik, David Bogdanović, Petar Grgec...). U Bosni i Hercegovini usmene pjesme zapisivali su franjevci: Ivan Franjo Jukić, Grgo Martić, Marijan Šunjić.

Usmene priče (pripovijetke) označene su kao 5. poglavlje. Autorica na početku navodi nazivlje za usmene priče u Hrvata i drugih europskih naroda. Slijede vrste usmenih priča te potpoglavlja. U prvom potpoglavlju riječ je o povijesnim predajama, a u tom dijelu Zorica Jurilj piše o stećcima, zavjetnim grobovima, tetoviranju (križičanju). Na kraju *Povijesne predaje* završavaju pisanjem o hajducima, posebice o harambaši Andrijici Šimiću. U nastavku poglavlja interpretiraju se: *Etiološke predaje*, *Mitske predaje*, *Demonološke predaje*, *Pričanja iz života*, *Anegdote* i *vicevi*.

Daljnji sadržaj monografije obuhvaća preostale usmenoknjiževne žanrove: *Drama* (folklorno kazalište), *Retorički* (govornički) oblici, *Mikrostrukture*. Iznimnu vrijednost u tom dijelu ima 359 poslovice, 90 izreka, 49 poredaba, 47 izraza koje je autorica dugi niz godina zapisivala.

Blagdani su označeni kao 9. poglavlje. Na početku poglavlja na str. 107 Zorica Jurilj piše:

Naš je narod od davnina, a to čini i danas, na različite načine obilježavao značajna vremena i nadnevke života svoje Crkve. Proslave tih događanja oduvijek su znane kao *godovine*. (...) Kako su one bile dijelom života i znane svakom Hercegovcu, narod se često po njima ravnao u različitim životnim situacijama. Koliko su mu bile značajne proslave svetaca i mučenika njegove vjere, narod je pokazivao i time što je svojoj djeci davao imena po godovinama na koje su, ili, oko kojih su rođena. Tako su naša djeca, uz to što su dobivala imena po starijim članovima svoje obitelji, nosila i imena svetaca svoje vjere: *Iva, Ivana, Ivan, Lucija, Bože, Jure, Ante, Antonija, Marija, Stjepan, Blaž, Josip, Josipa, Marko, Petar, Petra, Pavao, Ilija, Franjo, Andrija...*

Slijede potpoglavlja o korizmi, Uskrsu, vremenu tijekom godine, došašću i božićnom vremenu.

Liturgijski i sakramentalni život naslov je 10. poglavlja, a u njemu je riječ o krštenju, krizmi, ispovijedi, pričesti, svećeničkom redu, ženidbi, bolesničkom pomazanju i smrti.

Jedanaesto poglavlje naslovljeno je *Sujevjerja i divinacije*. Na str. 130 Zorica Jurilj navodi:

Najviše je vjerovanja koja su nastala uz čovjekov svakodnevni život i rad. Iz straha ili iz vlastitog neznanja, ljudi su, za svaki slučaj, zazirali od nekih poslova, putovanja, ljudi, životinja, stvari... Malo je onih koji bar nekad nisu postupili po nekom od *običajnih propisa*. Mnoštvo je znakova po kojima su

ljudi iščitavali buduće događaje i postupke koje su ljudi činili ili nisu, ovisno o pravilu, a sve kako bi se 'zaštitili' od nevolja.

Navodi pedesetak vlastitih zapisa praznovjerja u širokobriješkom kraju. Praznovjerja se vezuju i uz zloguke ptice i životinje, piše Zorica Jurilj, te navodi četrdesetak primjera. *Pučka meteorologija* treće je potpoglavlje 11. poglavlja u kojem se navodi i interpretira petnaestak primjera. Četvrto potpoglavlje *Divinacije po danima, mjesecima i svecima* obuhvaća dvadesetak interpretiranih primjera koje je Zorica Jurilj zapisala. Među tim su primjerima na str. 136 i sljedeći: *Sanjati majku je uvijek pozitivan i dobar znak. Ako sanjaš kako razgovaraš s ocem, ili već umrlim ocem, znak je velike sreće.*

U 12. poglavlju *Puk i svagdanji život* autorica piše o tradicijskoj hrani, pripremi jela, kruhu našem svagdašnjem, jelu s mesom, *bilom* smoku, jelima od povrća (zeleni, zeljije), jelima od žita, piću, slatkarijama, blagdanskoj *rani*, postu i nemrsu, godinama gladi, hrani u poslovicama i pjesmama. U 13. potpoglavlju riječ je o starinskoj ženskoj, muškoj i dječjoj odjeći, nošnji za *mladu*, torbama, trećaricama (trećeredicama), tradicijskoj nošnji u pjesmama i poslovicama, tradicijskim mjerama, meteorološkim odrednicama.

Pučka medicina naslov je 13. poglavlja. U tom poglavlju riječ je o prvim *likarima* u Hercegovini, liječenju duše i *tila*, tradicijskoj medicini, *bolešćurinama* i *likarijama* protiv njih, liječenjima postom, molitvom i zavjetom, svecima zaštitnicima od bolesti. Slijedi 14. poglavlje *Starinske igre* u kojem na str. 187 piše: »Igralo se uglavnom vani, na čistom zraku, a rekviziti su bili ono što je čovjek imao u svojoj okolini, u prirodi, u *izbi*: kamen, piljak, *konava*, držalica, *vrića*...« Potom se navode i opisuju starinske igre piljaka, miškanja (skrivanje i pronalaženje prstena ili nekoga drugoga sitnog predmeta na sijelu), čelične ruke, klisanja, frlje (kasnije klikera), skok u dalj, smista i izatrke, utrka u vrećama, preskakanje konopa, povlačenje konopa...

Domaće životinje u tradicijskoj kulturi naslov je 15. poglavlja u kojem autorica piše o održavanju blaga, komunikacijama sa životinjama te o konju, ovci, kozi, magarcu (kenjcu, tovaru), *krmetu* (*gudinu*), mački, *kokoši*, psu (*ćuki*), pčeli (*čeli*). Potom autorica piše o zoonimiji, poveznicama između ljudi i životinja. Poglavlje završava potpoglavljem o domaćim životinjama u poslovicama.

Žena u hercegovačkoj tradicionalnoj sredini naslov je 16. poglavlja koje počinje citatom iz Biblije:

Tko će naći ženu vrsnu? Više vrijedi ona nego biserje. Muževljevo se srce uzda u nju i blagom neće oskudijevati. Ona mu čini dobro, a ne zlo, u sve dane vijeka svojeg. Pribavlja vunu i lan i vješto radi rukama marnim. Rukama se maša preslice i prstima drži vreteno. Siromahu dlan svoj otvara, ruke pruža nevoljnicima. Lažna je ljupkost, tašta je ljepota: žena sa strahom Gospodnjim zaslužuje hvalu. Plod joj dajte ruku njezinih i neka je na Vratima hvale djela njezina! (Izr 31, 10-13).

U prvom potpoglavlju Zorica Jurilj na str. 206 piše o hercegovačkoj uzor-ženi ističući:

Koliko bi god puk bio spreman kritizirati žensko, često i nepravedno, među mnogim je ženama morao ustuknuti, odati im duboko poštovanje. Bilo je nekih kategorija žena koje su uvijek bile slavljene, poštovane, zaštićene.

Najveće je blago kuće ako u njoj obitava žena kojoj je čast te kuće na prvom mjestu, žena koja puno ne govori, ali kad progovori da joj je *svaka na mistu*. Takva je žena bila stup kuće i slavila se među ukućanima, a i u selu.

Poglavlje se nastavlja potpoglavljem *Žena u patrijarhalnoj hercegovačkoj sredini* te odrastanju od djeteta do udaje. Poglavlje završava interpretacijom pedesetak poslovice o ženama.

U 17. poglavlju riječ je o narodnom jeziku širokobriješkoga kraja. To je ikavski jezik štokavskoga narječja. Ikavicu Zorica Jurilj afirmira i natpisom na Kočerinskoj ploči iz 1404. godine. Pišući o leksiku širokobriješkoga kraja, navode se mnogobrojni turcizmi. Zorica Jurilj navodi i fonološke i morfološke značajke govora u širokobriješkom kraju te nastavlja potpoglavljem *Početci pismenosti*. Potom slijedi tekst o *Početnici (Bukvaru)*, pismu, spomenaru.

Antroponimija je 18. poglavlje doktorske disertacije. I u tom poglavlju, kao i u cijeloj monografiji, Zorica Jurilj određene je pojmove objasnila i afirmirala s nekoliko citata iz Staroga i Novoga zavjeta navodeći da je najveći sloj hrvatskih imena motiviran starokršćanskim imenima: *Mate, Luka, Marko, Ivan, Šimun, Petar, Jakov, Andrija, Filip, Toma, Marija, Magdalena, Katarina...* Nadalje se navode pomodna strana imena: *Renata, Robert, Marlena, Viola, Dijana, Žaklina, Žana, Silva, Sandra...* Nastanak tih imena na str. 228 Jurilj tumači medijskim utjecajem: »U vrijeme proruske politike u bivšoj Jugoslaviji u ove su krajeve došla i neka atipična imena (*Slobodan, Svjetlana, Borislav, Tatjana...*). Bila su to vremena kada su pojedina *starinska* imena davana kao nadimci u šaljivom i pejorativnom tonu.« Pišući o nastanku prezimena, autorica navodi da ih je najviše motivirano rodočelnicima: *Stanić, Anić, Jurić, Damjanović, Perić, Ivanković, Mandić, Markić...* Neka prezimena govore o podrijetlu: *Drežnjak, Vlaho, Primorac, Crnogorac, Zadro...* Zanimanjem su motivirana prezimena, primjerice: *Kovač, Kovačić, Lončar, Medić, Kožul, Tokić...* Poglavlje nastavlja tekstom o nadimcima i rodbinskim nazivima.

Rječnik je nakon 18. poglavlja i obuhvaća oko 600 nepoznatih i manje poznatih riječi te lokalizama.

U Zaključku na str. 245 Zorica Jurilj piše:

Stvarnost se ovih ljudi zrcalila kroz njihovu usmenu književnost. Ona je bila stalnom pratiteljicom puka i vjernom slikom svih događanja u puku. U svim su književnim, usmenim oblicima širokobriješkoga kraja sadržana, zbijena i izrečena sva prošla događanja i sve ono što je činilo život ovoga čovjeka: navike ljudi ovoga kraja, njihovi običaji, jezik, norme i pravila ponašanja. Književnost je bila kritikom i pokudom svima onima koji su zaboravljali ljudske i Božje zakone, ali i onaj vedri, šaljivi dio hercegovačkoga duha koji je ostao zdrav i u najtežim trenucima života.

Jurilj upozorava na nužnost očuvanja tradicijskih vrijednosti jer »...bez znanja o svojoj prošlosti nijedan narod ne može razmišljati o svojoj sadašnjosti, a ni o svojoj budućnosti.«

Nematerijalnom kulturnom baštinom smatraju se: jezik, dijalekti, govori i toponimija, te usmena književnost svih vrsta; folklorno stvaralaštvo u području glazbe, plesa, igara, obreda, običaja, kao i druge tradicionalne pučke vrednote; tradicijska umijeća i

obrti. Prema UNESCO-voj Konvenciji iz 2003. godine nematerijalna kulturna baština je ključni segment prepoznavanja i definiranja kulturnih identiteta koji su osobito ugroženi.

Iznimna vrijednost monografije Zorice Jurilj *Grabovina tilovinu pita* ogleda se i u mnogobrojnim autoričnim izvornim terenskim zapisima nematerijalne kulturne baštine širokobriješkoga kraja. U tim je primjerima iznimno filološko, etnološko i antropološko blago. Zorica Jurilj svojom monografijom sačuvala je golem dio nematerijalne kulturne baštine širokobriješkoga kraja. Ovu, 2018., godinu UNESCO je proglasio Godinom kulture. Širokobriježanima i njihovim potomcima, kao i uopće hrvatskome narodu, na najbolji način posrećila se ta godina monografijom *Grabovina tilovinu pita*. Zasluge i čestitke za to pripadaju Zorici Jurilj koja je pokazala kako se treba odnositi prema baštini naših davno upokojenih predaka i tu baštinu ostaviti u nasljeđe pokoljenjima.